

“W

at de één een sigaretje noemt, noemt de ander een stinkstok”, zegt tekstwetenschapper José Sanders. “Wie mannen in het middelpunt van zijn wereldbeeld heeft geplaatst, zal eerder *meneer Jansen en zijn vrouw* zeggen dan *mevrouw Pieters en haar man, meneer Jansen*.” Zulke voorkeuren, vooroordelen en blinde vlekken zijn samen te vatten met de term *perspectief*.

Behalve ‘kijk op de wereld’ heeft *perspectief* ook een meer technische betekenis: ‘gezichtspunt’, zoals in een schilderij of een foto. In een tekst bepaalt het perspectief door wiens ogen je als lezer de gebeurtenissen ziet en uit wiens mond je uitspraken en meningen te horen krijgt. Sanders (29), onderzoeker bij de Tilburgse vakgroep Tekstwetenschap, promoveerde vorig jaar op een onderzoek naar deze laatste soort perspectief. Ze onderzocht daarvoor verhalen in de ruimste zin van het woord, onder andere Winnie-de-Poeh, de bijbel, krantenberichten en een misdaadroman.

● **SCHITTERENDE KAALEID**

De vraag ‘Vanuit welk perspectief wordt dit verhaal verteld?’ is eigenlijk te grof, legt Sanders uit. Perspectief kan per zin en zelfs binnen een zin wisselen. In de zin ‘Jan denkt dat er een beer in de keuken zit’, introduceert de verteller een personage, Jan. Daarna wordt er een deurtje geopend naar een andere werkelijkheid, de gedachten van Jan over zijn keuken. Dat daar een beer in zit, moet de lezer maar aannemen op gezag van Jan. Op die manier analyseert Sanders iedere tekst als een reeks ‘mentale ruimtes’ die met elkaar verbonden kunnen worden door werkwoorden als *denken* en *vertellen*.

Een voorbeeld uit de bijbel: de weduwe Ruth wil de rijke Boaz overhalen om haar te trouwen. “Toen nu Boaz gegeten en gedronken had, en zijn hart vrolijk was, kwam hij om zich neer te leggen aan het uiteinde van de korenhoop. Daarop kwam zij stil nader, sloeg zijn voetendek op en

Perspectief

Peter Burger

legde zich neer. Het gebeurde nu te middernacht, dat de man wakker schrok en om zich heen greep en zie, daar lag een vrouw aan zijn voeten-eind.”

Sanders: “In de eerste zin ligt het perspectief bij Boaz. Daarna verschuift het naar Ruth: Boaz merkt niet dat zij stilletjes naar hem toekomt. In de laatste zin ligt het perspectief weer bij Boaz, nu zo sterk dat we zelfs door zijn ogen kijken. Daarom staat er niet dat Ruth daar lag, maar ‘een vrouw’, want Boaz herkent haar niet.”

“Bijbelpersonages in het Oude Testament”, zegt Sanders, “denken niet; ze praten of ze doen. Als ze al denken, staat er iets als ‘zeggen bij zichzelf’. Doordat gedachten meestal niet verteld worden, wordt er ontzettend veel aan je fantasie overgelaten. Die kaaheid vind ik schitterend.”

● **UITGEBREID ARSENAAL**

Schrijvers uit latere tijden beschikken over een uitgebreider arsenaal van

•
In 1988 kostte
een verkeerd begrepen
perspectief de
Duitse politicus
Jenninger de kop
•

middelen om gedachten en uitspraken weer te geven. In plaats van de directe rede (Ze dacht: ‘Wat zien die taartjes er lekker uit!’) kunnen zij ook de indirecte rede gebruiken (Ze vond dat die taartjes er lekker uitzagen) of de vrije indirecte rede (Wat zagen die taartjes er lekker uit!).

De laatste vorm, die tot de standaarduitrusting van de hedendaagse romancier en journalist behoort, mengt het perspectief van verteller en personage op een vaak moeilijk te ontwarren manier. Sanders: “In vaktermen is de vrije indirecte rede een indirecte rede zonder citaataanduiding, dus zonder iets als *hij dacht* of *ze zei*. De verteller verwijst naar degene die spreekt als was het iemand over wie hij spreekt, dus in de derde persoon. De werkwoordstijd past zich aan aan die van de verteller. Als die in de verleden tijd vertelt, is de vrije indirecte rede ook verleden tijd. Maar hoe weet je dan dat zo’n zin niet uit de mond van de verteller komt? Doordat er subjectieve uitingen in staan, typisch woordgebruik dat bij een persoon hoort, uitroepetekens of andere resten van een direct citaat.”

● **JENNINGER**

Dat perspectief-analyses niet alleen van academisch belang zijn, bleek op dramatische wijze in 1988, toen een verkeerd begrepen perspectief de Duitse politicus Jenninger de kop kostte. In verband met de herdenking van de Kristallnacht, die een halve eeuw daarvoor de grootscheepse vervolging van joden in Duitsland inluidde, sprak Jenninger de Bondsdag toe. Heftige verontwaardiging, ook in Nederland: luisteraars hoorden Jenninger duidelijk antisemitische uitspraken doen, en Jenninger moest aftreden. Wie zijn rede echter naleest, kan het niet ontgaan dat hij de politiek en de ideeën van de nazi’s juist afkeurde. Verscheidene tekstwetenschappers bogen zich al over de ontvangst van deze rede. Maar hoe ontstaat zo’n misverstand?

Om de houding van het Duitse volk te schetsen, zei Jenninger onder

meer: "En wat de joden betrof: hadden die zich in het verleden niet een rol aangematigd die hun niet toekwam? Moesten zij niet eindelijk eens wat beperkingen accepteren?"

Sanders: "Jenninger was geen algemeen geliefd politicus, dus men luisterde al onwelwillend. Maar hij had ook niet zo'n risicante vorm moeten kiezen. Hij citeert uitspraken van de nazi's zonder aanwijsbare bron. Hij heeft die citaten dus gereconstrueerd. Dat betekent dat hij zich heeft ingeleefd in die mensen. Bovendien staan de cruciale stukken in de vrije indirecte rede, waardoor de geciteerde en de citeerder met elkaar vermengd raken. De vrije indirecte rede ligt dicht bij een direct citaat, en is dus heel levendig. En alles werd ook nog eens uitgesproken: als je het op papier niet even rustig kunt nalezen, is die vrije indirecte rede moeilijk te onderscheiden van echte citaten. En dat alles in een plechtige context, waarin Jenninger juist afstand had moeten bewaren en elke schijn van identificatie met nazi's had moeten vermijden. Ik heb in mijn proefschrift een model uitgewerkt waarmee je kunt laten zien waarom het verkeerd ging: omdat het perspectief van Jenninger als verteller en dat van de verzonnen nazi-spreker zo dicht bij elkaar liggen, weet de toehoorder niet in wiens mentale ruimte hij zich bevindt. Ik denk dat dat de verklaring is voor de grote verwarring die ontstaan is."

José Sanders: *Perspective in narrative discourse* (1994). f. 25,-. Verkrijgbaar bij de auteur: Werkverband Tekstwetenschap, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg.

Revolver

Ewoud Sanders

Op zijn zestiende werd Samuel Colt van school getrap. Hij was wel slim, maar ook onhandelbaar. Zijn vader stuurde hem naar zee, om af te koelen. Samuel vond een baantje als scheepsjongen op een Oost-Indiëvaarder.

Van jongs af aan was hij, meer nog dan andere schooljongens, gefascineerd door explosieven en vuurwapens. Aan boord besteedde hij zijn vrije uren aan het ontwerpen van een nieuw vuurwapen. Volgens de overlevering kwam hij op het idee om een pistool met draaibare trommel te maken toen hij de stuurman aan het roer zag draaien. Wapenkundigen wijzen erop dat er al vanaf het begin van de 17de eeuw wapens met een draaischijf bestaan, maar het is niet zeker of de jonge Colt dat ook wist. In elk geval maakte hij als scheepsjongen het (houten) prototype van het wapen dat hem uiteindelijk wereldberoemd zou maken.

Na een jaar varen keerde Colt in 1831 terug naar Hartford, Connecticut. Dat zelfde jaar maakte hij twee wapens, waarvan er een ontplofte. In 1835 vertrok hij naar Engeland, waar hij zijn eerste patent verkreeg. Engelse wapenkundigen mogen graag beweren dat Colt zich liet inspireren door een oud pistool dat hij in de Londense Tower had gezien, maar dat is jalousie de métier.

Het nieuwe wapen moest natuurlijk een naam hebben. Als we Van Dale mogen geloven, leidde Colt *revolver* af van het Latijnse *revolvere* 'terug doen rollen, opnieuw doen'. Dit is echter een vergissing. Colt greep niet terug op het Latijn, hij vormde *revolver* simpelweg — zoals in talloze boeken is na te slaan — van het Engelse *to revolve* '(rond)draaien' of 'omwentelen', dat op zijn beurt natuurlijk teruggaat op het Latijnse *revolvere*.

Werd Colt nu op slag rijk en beroemd? Integendeel. In 1836 begon hij in Paterson, New Jersey, een wapenfabriek, maar hij slaagde er niet in het Amerikaanse leger van het nut van zijn uitvinding te overtuigen. In 1842 ging hij failliet. Hij moest zelfs de rechten op zijn uitvinding verkopen.

Colts grote doorbraak kwam toen de Verenigde Staten in 1846 in oorlog raakten met Mexico. Het leger spoorde Colt op en bestelde als nog duizend revolvers. Colt kocht als de wiedeweerga 'zijn' rechten terug en begon een nieuwe fabriek. Hij bracht een aantal verbeteringen aan en kwam uiteindelijk op de proppen met een wapen dat zó goed was dat de orders binnenstroomden. In 1855 kon Colt één miljoen gulden investeren in wat toen de grootste particuliere wapenfabriek ter wereld was.

Tegen die tijd was *revolver* internationaal een begrip geworden. De Fransen kennen het sinds 1853, Duitse en Nederlandse woordenboeken vermelden het sinds 1855. Kramers gaf indertijd als uitspraakwijzing *rivolver*. Vanaf omstreeks 1870 sprak men ook van *Colt-revolver*, dat als *Colt* (of *colt*) in de meeste moderne talen is gehandhaafd, naast *revolver*.

Van de revolver werd gezegd dat hij 'alle mensen gelijk' maakte — in de dood. Colt stierf in 1862, kort na het uitbreken van de Amerikaanse Burgeroorlog, een oorlog waarin zijn wapen op grote schaal werd gebruikt.